

### Enontekiön suomea 1700-luvun puolimaissa.

Selaillessani Valtionarkistossa »Lappi 1—10»-nimisiä tuomiokirjain nitteitä saatoin todeta, että niissä esiintyy riita-asioiden ohella satamäärin talonkatselmusten pöytäkirjoja, jotka ovat ruotsinkielisiä, mutta sisältävät ylen runsaasti suomalaisia, osaksi lappalaisiakin paikannimiä. Koko joukosta löytyi pari suomenkielistäkin katselmuskirjaa, molemmat Enontekiöltä vuodelta 1762. Ne on laatinut kylännimismies Nils Monsson Magnus.<sup>3</sup> Virkamiehet kirjoittivat vielä 1700-luvulla miltei poikkeuksetta saksalaisin aakkosin, mutta talonpoika Magnus käytti »nykyaikaista», selvää kirjaimistoa; käsiala todistaa hänet valistuneeksi mieheksi. — Katselmuskirjat kuuluvat seuraavasti.

#### I.

Johan Hindrikin poian Hetan syynings instrument. Vuonna 1762. Sinä. 17 päivänä syys cuusa tuli se njin cutzuttu Johannes Hindrikinpoian Hetan maan tila catzotuxi ja syynätyxi njmittäin. Huonet, pellot, peldo maa, njitut ja aio. maat, njin myös cala wedet, alle Kirioitetujlda njmismieheldä ja Johannes Johanin poialda wuondis järwestä Jälken seurawaisela tawala,

<sup>3</sup> Tämä sukunimi on nykyään Maunu (Kaaresuvannossa, joka ennen vuotta 1809 kuului Enontekiöön).

1. asuma huonet,  
 yxi uusi pirtti. Caxi wanhaa pirttiä, yxi wanha cota, yxi wanha tupa,  
 2. Caria huonet  
 yxi wanha nawetta, yxi wanha lato,  
 3. ulco huonet.

puoli osa yhdestä uudesta rjihestä, yxi uusi aitta, caxi wanha aittaa  
 aiwan piendä, Colmas osa talwi myllyn, Ja nelias osa Kesä myllyyn.

4. pellot  
 walmista peldoa on 7 skielon maa. Joca on hieta mulda, Ja cuiwa maa,  
 waan sen caldaista maata, on wielä tila uudista, ja ylös otta pelloxi, sen  
 jälken cuin tila on, ja taittan woimasa pitä.

5. njitut, Ja aio maat,

1. maa, Ja luhta njitut.

	valmit njitut		aiomaat	
	cuorma	rucu	cuorma	rucu
wainio .....	—	1	—	—
Wuondis cosken alustan njitut colme cap- paletta yhtenlaskein .....	—	6	—	—
Knutin niemen rannasta ylinen puoli .....	—	1	—	5
Putahan saaresta alainen puoli .....	—	5	—	2
Corte Curun termä .....	—	5	—	—
alaisen wuopion niemi .....	1	—	—	1
uu niemi, Ja soutu paikka poicki joen .....	—	1	—	—
neito niemi, Ja nimetöin njittu .....	—	4	—	—
Curun termä .....	—	6	—	—
Ylinen niemi, Ja ylisen niemen randa .....	—	2	—	—
närpistön mucan niemi puoli osa .....	—	7	—	1
Pitkän cosken alusta .....	—	2	—	1
Ulla järwen aio .....	—	3	—	—
Ulla järwesä matalaa ja wesistä aio maata	—	—	3	—
2. Jänckä njitut, ja wesiluhdat ulla				
Järwen rannasta puoli osa .....	—	1	—	—
ulla wuopion randa .....	—	1	—	—
närpistön Cosken metzät .....	—	2	—	—
Uudesta Jä(n)cästä puoli osaa .....	2	—	—	—
Lewee Jänkästä puoli osaa .....	—	2	—	—
syvä Järwen päästä puoli osaa .....	—	2	—	—
Harri lombolesta puoli osaa .....	—	4	—	—
saitti salmen lombolesta puoli osaa .....	—	2	—	—
Luowa wuoman oia .....	—	1	—	—
ruoto lombolen Jänkästä puoli osaa .....	—	3	—	—
sammal Lombolen randa .....	—	1	—	—
Poroi codan Jänckä .....	—	2	—	—
uscottoman Järwen randa .....	—	1	—	—
Iso ruto tundurin nenäs .....	—	2	—	—
Pitkän cosken sivu oia .....	—	2	—	—
Summa	11	1	4	—

## 6. Cala wedet eli sjica Järwet

1. Wuondis Järwi, Ja Wuondis Lommel, joca on 1/4. osa peniculma, Pitkä jtä pohian, Ja Länsi etelän päin.
2. Perilä Järwi, Joca on, 1/8. osa peniculma pitkä, Itän ja Länden päin.
3. Ounis Järwi, ja Saitti salmi, Joca on likimitten peni culma pitkä, Itän ja Länden päin waan aiwan Kehno cala wesi.
4. Ulla Järwi, Ja ulla lommel jotca owat aiwan pienet.
5. sissangi Järwi, Joca myös on aiwan pieni.

näistä edelä nimitetyistä Cala Järwistä on Johannes Hindrikin poian Hetan yxi nelianes osaa ja mons Hindrikin poian Hetan on se toinen nelianes osaa, waan Mickel Hindrikin poian Hetan on Caxi nelianesta osa. Sillä njin owat welixet Keskenäns suostunet ja tytynen.

Tämä edelä nimitetty colmesa osasa olewa Hetan maan tila. saa hänen alcuns waia Coskesta Joca on luode lännesä päin, Ja ullottu wuondis curkion alle. Ja Peldo Jowen suuhun asti Joca on Itä lounatta wasten, Jota matca on kaxi peni culmaa.

Että näin on wisusti Catzottu, tutkittu ja coieteldu ennen nimitetyn Hetan maan tilan alle tulewaiset Huonet, pellot, peldo maa, njitut, aio maat, Ja cala wede(t). todistettan nimein Ja Puumerekein alle Kirioittamisella, ennen nimitettynä wuonna Ja päiwä[wä]nä

Nils Monsson magnus  
 Johan Johanson wuondisjärf  
 (Puumerkki.)

## ·II.

## Leppä rowan Syynings Instrument

Wuonna. 1762. Sinä. 21. päiwänä syys euusa. tuli Leppä rowan eli Olof Olofson Kihdangin wasta aloitettu nybyki. Catzotuxi, Ja syynätyxi alle Kirioitetuilla njmis miehellä, njin myös Lauta miehellä Hindrik Erikin poialda Palojojen suus. nimittäin Huonet, Peldo maa, njitut, aiomaat, hirsimetzät. Ja Jäckälämaat, jälken seurawaisela tawala,

## A. Huoneet

yxi uusi pirtti, yxi uusi cota, Ja yxi uusi nawetta, Peldo maan Lai on, Jotakin corkia maa, njin myös Punertava hieno hieta, Ja Jotakin Cowa Pohia eli Perustus Ja sen caldaista Peldo maata on njin awaralda että sitä taittan uudistetta tarpelisuden Jälken Hirsi metzä ja Jäckälä maata on yldä kylläiselti tarpexi.

## B. Njitut. Ja aio maat

## 1. maa. Ja Luhta njitut

	valmit njitut		aio maat	
	cuorma	ruco	cuorma	ruco
Melka suwanon njitut, caicki yhten Laskein	—	6	—	6
Lombolen niemi .....	1	2	—	—
Lombolen suwanon wähat njittu cappaleet				
Caicki yhten laskein .....	—	3	5	1
raiwo Curkion alusta ja njsca .....	—	3	—	—
Pahta Cosken alustan mukka .....	—	4	—	—
2. Jä(n)ckät, ja wesi luhdat				
melka suwanon wesiluhdat ja Lantot				
njin myös Palolombolen rannat caiki yhten	—	5	—	—
Coo wuopio wesi luhdat .....	—	2	—	—
Liedangin rannan luhta .....	—	2	—	—
nartteli Järwen, Ja Järwen rannat, njin				
myös wähän narttelin rannat yhten laskein	—	4	—	—
harri Järwen rannat .....	—	3	—	—
Palo Järwen piistä suucosken niskan asti	—	3	—	3
Sauckoi Lantto ja hariu lantto .....	—	2	—	—
Suu cosken alustan suwanon aio maat .....	—	—	1	—
Summa	5	2	7	—

Että näin on wisusti catzottu, tutkitt(u), Ja coieteldu ennen nimitetyn Leppä rowan nybykin alle tulewaiset. huonet peldo maa, njitut, aio maat njin myös hirsi Ja Jäkälä metzät todistettan nimein ja Puumerkein alle Kirioittamisella ennen nimitettynä vuonna Ja päiwänä

Nils Monsson magnus

Hindrik Erikson palojoen suu  
(Puumerkki.)

\* \* \*

Edellä esitettyjen katselmuskirjain kieli noudattaa suurin piirtein silloista suomen kirjakieltä. Siinä esiintyy kuitenkin muutamia sanastollisia sekä äänne- ja muoto-opillisia seikkoja, jotka ansaitsevat tarkastelua.

Paikannimistä ovat lappalaisperäisiä ainakin seuraavat: Luovavuoma (nyt Luovuoma) < *luovvi* 'säilytyslava, »luova», *vuobmi* 'alava maa, matala laakso, »vuoma»; Melkkasuvanto < *miel'ki* 'maito'; Narttelijärvi < *snärtäl* 'haapana'; Närpistö, vrt. *nar'bad*, -*bes* 'lyhytkarvainen; vetelä'; Ounisjärvi (kartassa Ounas-, 1600-luvulla *Aunis*-); Pahtakoski < *pak'ti* 'vuorensinä'; Periljärvi < *peäräl* 'helmi'; Saittisalmi (nyt Saitsalmi) < *sai'ti* 'keihäs'; Sissankijärvi < *Šiššäh-jav'ri*; Vuontisjärvi, V.-koski, V.-lommel < lpI. *vuodás*, Ko. *vuoddás* 'hieta'. Muista paikannimistä on Poroi codan jänckä nyt Porokovanjänkkä, Waia coski nyt Va(j)ekoski, Liedangi nyt Li(e)janki (gen.-nkin).

Murresanoja, nekin osaksi lappalaisia, ovat: aio, s.o. *ajo* 'niittyraivio' > lp. (Koutokeino) *aggjo* 'puuton tasanko' (verbistä ajaa 'raivata'; vrt. (LÖNNROT) niitunajo 'ängsrödning'); curkio, s.o. *kurkkio* 'köngäs, jyrkkä koski' < *kor'dži*; jänckä, s.o. *jänkkä* (Itä-Lapissa tavallisesti *jänkä*) 'suo' < *jeäg'gi*; *lantto* 'lampi' < *lad'du*; lommel, -mbolen, s.o. -mpolen (ete-lämpänä *lompolo*, idässä *lompola*) 'joen laajentuma, leveä suvanto' < *luobbäl*; Järwen pii 'järven alapää, kohta, josta joki alkaa'; nyybyki, nyt *ny(y)pykki* 'uudistalo'; rowa, merkitys hieman epämääräinen, mm. 'metsä-maa, joka on joskus palanut' < *róavvi*; *ruto* 'lehto, koivikko' < *rohttu*, I. *roto*; skielo, nyt *kielo*, *kielonmaa*, pinta-alan mittana 'ala, joka on 10×10 syltä', tilavuusmittana '4 kappaa' (skand. lainasana); uu 'uuttu, vesilinnun munituspönttö'; wuopio, nyt myös *uopio* 'kapeasuinen joen lahti (Itä-Lapissa *vuopaja*, *uopaja*; Inarissa kuitenkin talonnimenä Vuopio-niemi) < *vuohp'pi*, I. *vuöppē*. Mainittakoon myös ilmansuunnat pohia (nyt *pohjanen*), etelä, länsi, jtä (*itä*), jtä pohia (*itäpohja*), luode länsi, Itä lounat (lounat tässä tarkoittanee 'etelää'; nykyään *lounajalla* on sama merkitys kuin kirjakielen lounaisella) ja länsi etelä. Paikannimestä *Neito-niemi* sopinee huomauttaa, että kansa käsittää sen olevan samaa juurta kuin adjektiivii *neiteä* 'kosteaa'.

Yleiskielen sanoissa kiintyy huomio seuraaviin muotoihin: mukka, gen. mukan 'mukka' (lp. *mohk'ki*, I. *mokke*), yleinen koko Lapin läänissä; njittu (nyt *niitty*, vain vanhoilla joskus *niittu*), termä (nyt *törmä*, vanhoilla myös *termä*); lai, nom. nyt käyttämätön, mutta ill. *laihin*, esim. siihen laihin 'sillä lailla'; vesinen 'vetinen' (niin vieläkin) tytyä (nyt *tytyvä*); penikulma (nytkin); ullottu (kirjoitusvirhe?) = ulottuu (nyt *uletuu*); nelias nelianes (kirjoitusvirhe?), nyt *neljäs*, *neljännes*; likimittin (nyt?).

Muita muoto- ja äänneopillisia seikkoja: *ts* (metzä, catzottu) lienee merkitty kirjakielen mukaan; ainakin nyt on Enontekiön murteessa *tt*. *t* ~ *δ*-vaihteluun nähden (vedet, uudesta, luode, Liedangin, luhdat, tarpelisuudesta) voi asianlaita olla toisin, sillä vielä 1910- ja 1920-luvulla kuuli Enontekiöllä vanhuksien käyttävän sellaisia muotoja kuin *kodan*, *kädet*, *myöden* (= myöten). Sukunimi Kihdangi esiintyy nyt muodossa *Kihlanki*, ja äänneomuutos lienee käynyt seuraavasti: *hd* > *hj* > *hl*. *k* ~ *γ*-vaihtelusta ovat esimerkkeinä: joen, joven, joista jälkimmäinen muoto on vielä käytännössä, ja coieteldu (nytkin *kojeteltu*). Konsonantin geminoitumisesta ovat esimerkkeinä vain taittan (nyt *taithaan*), todistet-tan (nyt *tojistethaan*); sitävastoin: osaa, pitää (nyt *ossaa*, *pittää*) kaiketi kirjakielen mukaan. *oi*-loppuisia sanoja ovat poroi(cota) ja sauckoi (lantto), nyt *poro*, *saukko*. *i*-loppuisista diftongeista toisessa tavussa mainittakoon vielä kirioitettu (myös kiriotettu), nyt *kirjotettu*, aloitettu (nyt *alotettu*),

alainen (nyt *alanen*).; *öi* kolmannessa tavussa: nimetöin (niin vielä joskus vanhoilla). *ea-*, *eä-*loppuisia sanoja: *corkia*, *levee*, nyt *korkia* (mutta esim. *kauhea*, *karkea* 'niitty'), *leve(j)ä*; *oa*: peldoja (nyt *peltova*). Muodot laskein ('laskien'), nimein, merkkein edustavat murteen kantaa. Toisen ja kolmannen tavun rajalla oleva *h* esiintyy vain sanassa putahan (nom. \**pudäs*, nyt *puas*, gen. *puthaan*), mutta muuten on käytetty yksinomaan kirja-kielen muotoja huone(e)t, myllyyn, länden, valmit, kappalet, suostunet (nyt *huonheet*, *myllhyyn* jne.). Inessiivin ja adessiivin päätteissä tavataan vain yksi konsonantti, kuten nytkin: *cuusa*, *voimasa*, *colmesa osasa*, *järvesä*, *lännesä* (nenäs lienee kirjoitusvirhe), *edelä* (*eelä*), *seurawaisela tavala* (mutta: kirjoittamisella); huomattakoon myös *nn* > *n* toisen ja kolmannen tavun rajalla: *suvanon* (nyt *suvañon*). Samoin loppuheittoiset muodot *alcuns*, *keskenäns* esiintyvät Enontekiöllä vieläkin (*nsa-*, *nsä-*suffiksien ohella). Sopinee mainita myös muodot: *njin awaralda*, mutta: yldä kylläiselti. (Tiedot Enontekiön nykyisestä murteesta olen saanut enimmältä osalta varatuomari L. I. Itkoselta, joka asui mainitussa pitäjässä vv. 1914—27).

Po. katselmuskirjoista ilmenee yhtä ja toista kansatieteellisestikin mielenkiintoista. Rakennuksia olivat pirtti, tupa, kota, navetta, lato, riihi, aitta ja mylly. Leppärovan tilaa oli ruvettu vasta äskettäin asumaan, jonka tähden sen rakennuksiin kuului vain pirtti, kota ja navetta, kaikki uusia, kun taas nähtävästi vanhemmasta tilasta lohkaistulla Hetan tilalla oli »asumahuoneita» 1) peräti kolme pirttiä — niistä 2 vanhaa, luultavasti saman katon alla porstuan erottamina, kuten esim. »Karjalan tuvät» Seurasaaren ulkomuseossa —, 2) tupa, jossa oli ehkä piisi eli »lapintakka», kun taas pirtit lienevät olleet sisäänlämpiäviä, ja 3) kota, arvatenkin erillinen neliseinäinen suoja, jossa ei tietenkään asuttu, vaan keitettiin karjalle »haudetta» talvella ja ihmisille ruokaa kesällä. »Karjahuoneita» oli vain navetta ja lato; koska tallia ei mainita, ei hevosta liene tiloilla pidetty, vaan ajot suoritettiin kai poroilla. Pellonmuokkaukseen ei hevosta tarvittu, sillä vielä paljoa myöhemminkin maan »kääntäminen» tapahtui lapioin. »Ulkohuoneita» luetellaan 1) aitat — kolmekin talossaan —, 2) puoli osaa riihestä, joka tietysti oli vain 4-seinäinen, sekä 3) osuudet talvi- ja kesämyllyyn (talvimylly sijaitsi ehkä kauempana sellaisen kosken rannalla, joka ei jäänyt umpeen). Omituista kyllä, ei saunaa mainita; lieneekö väki kylpenyt riihessä, kuten maassamme on paikoin ollut pieneläjiä tapana, vai olisivatko uudistilalliset olleet lappalaisia, jotka eivät kylpyä kaivanneet? Leppärovassa ei näytä vielä olleen valmista peltoa, mutta Hetta omisti sitä 7 »skieloa», s.o. 2,218 m<sup>2</sup> eli vajaan ¼ hehtaarin.

Heinä koottiin luonnonniityiltä, joiden pinta-ala määriteltiin rukoina ja (hevos)kuormina (10 rukoa = kuorma). »Jäkälämaalla» eli »-metsällä» oli merkityksensä paitsi poroille myös lehmille siitä syystä, että karjan »haueteeseen» pantiin heinien, lehdeksien yms. mukana jäkälääkin. Karjanhoidon ohella oli kalastus hyvin tärkeä. Kun mainitaan Ounisjärveä, jonka rannalla, ent. Hetan tilan maalla, Enontekiön nyk. kirkonkylä Hetta sijaitsee, kehnoksi kalavedeksi, pitää se paikkansa sikäli, että kaloja on vaikea siitä pyydystää järven suuren syvyyden vuoksi.

**T. I. Itkonen.**